

NÉMETH ANTAL

Az átdolgozott *Bánk bán*

Hevesi Sándor rendezése elé¹

A *Bánk bán* dramaturgiai megítélésében kétféle irány érvényesült azóta, amióta a színházi előadások a kritikai és irodalmi világ érdeklődését is felkeltették a mű iránt. A lapok egyre magasztalóbb hangú bírálatai után Gyurmán Adolf nagyobb tanulmánya volt az első, mely indokolta a drámának kijáró elismerést. Greguss Ágost cikke remekműnek nevezte Katona drámáját a *Pesti Napló* 1854. évfolyamában, még nagyobb elragadtatással írt róla Székely József a *Szépirodalmi Közlönyben* (1858. évf.). Gyulai Pál akadémiai székfoglalója, Arany János töredéknek maradt *Bánk bán*-tanulmánya jelentik ennek az értékelő iránynak legmagasabb csúcsait; ehhez a vonalhoz csatlakoznak Beöthy Zsolt és Rákosi Jenő, akik finom elemzésekkel gazdagították Katona drámájáról való tudásunkat és segítették a mű szépségeiben való minél tökéletesebb elmerülésünket.

Ezzel szinte párhuzamosan vonul végig kritikai irodalmunkban egy másik irány, mely – szinte azt mondhatnók – több hibát vél felfedezni a műben, mint erényt. Ismerjük Vörösmarty kritikáját, aki egy kétségkívül gyenge színpadi előadás egyszeri látása után mondta el impresszióit erről a nagy elmélyedést követelő műről. Rideg álláspontot képvisel Toldy Ferenc, aki *A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban* c. művében (II. köt. 3. kiad. Pest, 1873) igen súlyos ítéletet mond a *Bánk bán*ról. Egyrészt szerkezeti szempontból kifogásolja, másrészt a főbb jellemek koncepcióját mondja hibásnak. Gertrudot például érthetetlennek tartja, Bánkot „politikai Hamletnek” mondja, kit „határozatlansága örökös passzivitásra kárhoztat s kinek bosszútette is csak a perc által parancsolt önvédelemnek tűnik fel”,

¹ Vö. Németh Antal: *Bánk bán – száz éve a színpadon*. Budapest székesfőváros kiadása, 1935. 177–198. (Az írást eredeti helyesírással, rövidítve közöljük.)

– és így tovább. Palágyi Menyhért ennek a kritikai irányynak szempontjait teszi magáévá (*Katona Bánk bánjáról*. Irodalom, 1887. évf.), amikor túlzást lát Gyulai Pál és Beöthy Zsolt elismerésében. Palágyi szerint Petur a dráma egyetlen egységes karaktere. Vörösmarty véleményét vallja, hogy: a leggyöngébb a főhős jellemzése. Katona nem tudta szerinte összeegyeztetni a férj tragédiáját a lojális főúr tragédiájával. – Hasonló húrokat penget Zoltvány Irén is. (*Katona József Bánk bánja*. Katolikus Szemle, 1889. évf.). Bánk bán jellemfestése elhibázott: folyton ingadozik, lágy magatartást tanúsít és szinte akarata ellenére hajtja végre a bosszút.

Ilyen előzmények után jelent meg 1896-ban Hevesi Sándor² *Bánk bán jelleme* c. tanulmánya a *Dráma és színpad* c. kötetében³ E tanulmány ismerete nélkül nem tudjuk megérteni Hevesi tervét a *Bánk bán* átdolgozásával kapcsolatban, a nagy vitát, melyet terve felkavart és magát az 1930-as rendezését sem, melynek indokolása ide megy vissza, az akkor 23 éves fiatal dramaturgnak Toldy–Palágyi–Zoltvány-vonalát folytató állásfoglalására.

Hevesi Sándor azzal kezdi fejtegetéseit, hogy „minden drámai jellem alapföltétele az egység. E nélkül nincsen élethűség és nincsen igazság, mert az ember mindig és minden körülmények között egy és ugyanaz. Egy a drámai jellem szenvedélye s egy a cél, melyre e szenvedély törekszik.

A költő feladata, hogy felismerje azt az alapszenvedélyt, melyből hősenek minden cselekedete fakad, mert e felismerés hián [híján] igazi jellemet sohasem fog alkotni. Az alapszenvedély egysége azonos a következetességgel, s az egység hiánya következtelenné teszi a jellemet. Bánk bán alaphibája, megőző betűje az, hogy jellemében Katona az alapszenvedélyt föl nem ismerte”. Ez az állítás Hevesi fejtegetéseinek kiinduló pontja. Szerinte Katona Bánk alakjában a hazafit és a férjet elkülönítette egymástól. Az első felvonás menetének részletes ismertetése után azt kívánja Hevesi Bánktól, hogy: forduljon az udvar ellen. „A nemzet már veszendőben van az udvar miatt, saját becsületét az udvar részéről veszedelem fenyegeti; mire várhat még Bánk bán? Arany János megjegyzi, hogy Bánk pusztá gyanúra meg nem ölheti a királynét. Ámde gyilkolást nem is követelünk tőle. Ne gyilkoljon, de lépjen fel nyíltan, erélyesen, úgy, amint férjhez, s az ország első emberéhez illik”. A második felvonás azonban egészen más-kép mutatja Bánk bánt. Hevesi szerint a nagyúr nem a nemzettel érez, hanem az udvarral. A tanulmány írója kezdi a bánt furcsának találni. Bánk II. felvonásbeli nagy beszédével kapcsolatban felveti a kérdést: „Valóság-e ez vagy alakoskodás? Beszélhet-e így az az ember, aki a királyné fekete lelkét ismeri? Szórhat-e hideg és hazug okoskodásokat az özszeesküvők szemébe az a Bánk, a ki jól tudja, hogy e sötétben bódorgóknak igaza vagyok?” Azt vetik ez ellen, hogy Bánk nem akar letérni a törvényesség útjáról. De ha ez igaz, miért nem él ő jogos hatalmával az udvar garázdasága ellen is? – teszi fel a kérdést Hevesi. Bánk eljárását, hogy tudniillik Melindát nem veszi el azonnal az udvartól, hanem a pártütőkhöz siet, Arany János magyarázatával ellentétben, észszerűtlennek mondja. A pártütők szerint nagyon ártatlan emberek. Ők Bánkkal együtt akarnak működni, ezért hivatta vissza Petur a nagyurat. Hevesi szerint a lázadás elnyomásával Bánknak nincs mit sietnie, ellenben

² Hevesi Sándor (eredeti neve: Hoffmann Sándor, 1873–1939) rendező, egyetemi tanár, drámaíró, kritikus, író, műfordító, színházigazgató. 1901-ben került a Nemzeti Színházhoz rendezőnek.

³ Hevesi Sándor: *Dráma és színpad*. Tanulmányok. Budapest, 1896. 36–50.

ha bízhatik is Melinda becsületességében, nem bízhatik abban a királynében, akinek a szavát jól hallotta. Kifogásolja, hogy Bánk a harmadik felvonásban mégis felesége ellen fordul és azt is, hogy előbb meg kiszállt a lázadók ellen, szóval küzd azok ellen, akik maguk is sérelmet szenvedtek. Szerinte minden erejével az udvar ellen kellene fordulnia, mert mind a lázadásnak, mind felesége gyalázatának oka a királyi udvar. Úgy látszik a harmadik felvonás derekán Bánk mintha valami véres tervet forgatna fejében. Amikor azonban Gertrudis előtt áll és az távozást parancsol, Bánk meghajol s csak ennyit mond: „Jobbágyaid vagyunk”. Hevesi erkölcsi alacsonyyságot és az önérzetesség nagy süllyedését látja ebben. „Jobbágyának mondja magát – írja – s kész szégyenszemre elsonpolyogni a palotából akkor, amikor a kiszipolyozott nemzet, a meggyalázott ártatlanság, a börtönbe hurcolt becsületes ősz ember bosszúért kiáltoz. Hát jellem ez, tragikai jellem?” – kérdezi.

Bánk további magatartását sem érti Hevesi. Kifogásolja, hogy a királynéval való nagy jelenetben Bánk lelkében folyton változik a kép: egyszer a hazafias fellobbanás, másszor a férj sértett becsületérzése ad ajkára szavakat. Amikor Gertrudis tört ragad, hogy a hazáját gyalázó Bánkot leszúrja, Gertrudis fölébe kerül a dráma hősenek. „Vele szemben egész Magyarország, Bánk és Petur, minden társaikkal egyetemben gyöngéeknek bizonyultak. Ez az asszony fényes példát mutat a magyaroknak, miként kell a hazát szeretni. Nem ontja a jámbusokat, mint Petur és Bánk bán, hanem az első szóra tört ragad a kezébe s le akarja szűrni a bánrt”. Ezzel szerinte vége is szakad a tragédiának, mert meghalt az igazi hős, aki az uralkodás szenvedélyétől hajtva lábbal tapodott egy nemzetet, míg végre utolérte a kikerülhetetlen végzet. Az idegen udvar és a nemzet küzdelme lanyhán és nehézkesen ment, de véget ért.

Bánk jellemének kettészakadását az utolsó felvonás is igazolja Hevesi szerint, amikor önmaga sem tudja megmondani, miért ölte meg a királynét. Eleinte mint hazafi védekezik, majd kitör belőle a becsületében sértett férj. Hevesi bűnösnek tartja a királynét és azt a fordulatot, amely alattomos gyilkosnak bélyegzi Bánkot, helyteleníti. Elemzi Gertrudis jellemét és azt próbálja bizonyítani, hogy Melinda gyalázata

nemcsak Bánk személyes bántalma, hanem az egész magyarság sérelme, viszont Bánk sérelme nem akkor kezdődik, amikor bemocskolják a becsületét, hanem amikor fosztogatják a nemzetet. „Ámde Katona Bánkjára nézve éppen az jellemző, – mondja – hogy pusztán az ország romlása miatt nem lép sorompóba a szemérmetlen udvar ellen. El is árulja magát a második felvonás eme soraiban: »Hogy Bánk leüljön a sötét szövetség / Gyászasztalához, ahhoz nem csekélyebb, / Mint Bánki sértődés kívántatik«. E három sor híven tükrözi Bánk lelki világát. Mutatja, hogy hazafiúi érzése milyen sovány; mutatja, hogy a nagyúr milyen önző és milyen kicsi. Mit bánja ő, hogy veszendőben a haza, csak az ő személyes érdekei maradjanak épségben. Jól mondja Biberach, hogy Bánk elszédült a királyné becsüvégyorától. Bánkot lojalitása tartóztatja az udvar ellen való fellépéstől. Szép a lojalitás s méltányolni való, de Bánk lojalitása szolgálalkúséggé fajul.” Hevesi szerint a lojalitás szeli ketté Bánk jellemét. Majd így végzi tanulmányát: „Ha Bánk igaza tudatában a haza sérelmei miatt a törvényes keretben föllépne az udvar ellen s ez által az udvar haragját hívná a fejére; ha Melinda gyalázata csak fokozná Bánk szenvedélyét s megindokolná azt, hogy a nagyúr most már a törvényesség határait is lerontván, meg akarja szabadítani hazáját az

A békétlenek és Bánk bán, Csók István illusztrációja a Pesti Napló 1899-ben megjelent díszkiadású kötetében (forrás: kutszelistilus.hu)

idegen elősdiék hadától; ha Bánk saját családjának pusztulása által elérné azt, hogy a haza fölszabadul az idegen nyomás alól és ez által az eszme, melyért mindenét áldozta, fényes diadalt arat: akkor Bánk igazi tragikai jellem volna, Katona munkája pedig igazi tragédia s nem egy nagytehetségű ember hibás alkotása”.

Ez volt Hevesi véleménye a *Bánk bán*ról. Tóth Imre⁴ igazgatása alatt, amikor nagy szava volt a színháznál Hevesi Sándornak, nem is igen került színre Katona József drámája. Amikor végre a sajtó és a közvélemény nyomására ismét műsorba iktatják a darabot, Hevesi nem valósíthatja meg elképzelését. Apróbb részletekben – mint láttuk – próbált változtatni (például a meztelen karddal a rejtekajtón belépő Bánk beállításában, a „bánki sértődés” emlegetésének törlésével stb.), de a lényegeshez, Bánk karakteréhez nem nyulhatott hozzá.

Most jó alkalomnak ígérkezett a centenárium. Elhatározta, hogy dramaturgiai elgondolását a *Bánk bán*nal kapcsolatban megvalósítja. Ezt hírül adó első nyilatkozata azonban olyan vitavihart kavart fel, amilyen egy dramaturgiai kérdés kapcsán kétségtelenül páratlan színházi kultúránk történetében.

A vitát az a nyilatkozat provokálta, amelyet a Nemzeti Színház igazgatója⁵ tett és amely a *Pesti Napló* 1928 okt. 21-i számában jelent meg *Hevesi Sándor átdolgozza a Bánk bán*t címen. Ez a cikk [a nyilatkozat felvezetőjével együtt] a következőképpen hangzik:

„A Nemzeti Színház tájékán napok óta nagy titokban suttognak arról a nagy tervről, amellyel Hevesi Sándor, a Nemzeti Színház igazgatója foglalkozik. Hevesi Katona József *Bánk bán*ját akarja olyan rendezésben és olyan dramaturgiai változtatásokkal színrehozni, amilyenre példa eddig egyik klasszikus magyar darab reprízénél sem volt. Hevesi Sándor erről a tervéről a következőket mondotta nekünk:

– A *Bánk bán* elismerten a legjobb magyar klasszikus tragédia és mégis színpadi karrier dolgában messzire elmarad más magyar darabok mögött. Mi ennek az oka? Ez a kérdés engem tulajdonképpen már huszonnyolc év óta gyötör. 1901-ben Beöthy Zsolt felszólítására készítettem egy magyarázó kiadást a *Bánk bán*ról. Akkoriban fél évet kizárólag ennek a darabnak tanulmányozásával töltöttem s ugyanakkor felkutattam minden olyan forrásművet, amely erre a darabra vonatkozhatik. Amikor a Nemzeti Színházhoz kerültem, mint rendező és azóta is, amióta igazgató vagyok, úgyszólván minden *Bánk bán*-előadáson jelen voltam. És állandóan azt tapasztaltam, hogy egyetlen színésznek sem volt azok közül igazi sikere, akik Bánkot ábrázolták és hogy ugyanakkor a közönség magával a darabbal szemben is bizonyos tartózkodást tanusított. Visszamentem a multba, hogy nyolcvan év kritikáiból megállapíthassam, vajjon mi volt kezdettől fogva a *Bánk bán* sorsa. Bámulatos, hogy minden egyes régi kritikában is dicsérik a darabot, valamennyi szereplőt is, csak éppen állandóan Bánk bán szerepével van valami baj. Úgy éreztem, hogy ez már csakugyan nem lehet pusztán véletlen. Éppen erre a szerepre nem találtak volna eddig az egymást követő ragyogóbbnál ragyogóbb gárda tagjai között megfelelő színészt? Ez egész valószínűtlen, tehát mégis valami hibának kell lenni, még pedig olyan hibának, amelyet az előadás a darab jelen formájában nem tud kiküszöbölni.

– És végre is rájöttem egy nagyon egyszerű dologra: Vörösmarty Mihály, aki nemcsak igen nagy költő volt, hanem igen nagy kritikus is, a *Bánk bán*ról, amikor az először került a Nemzeti Színházban színre, kritikát írt és ebben megmondott mindent, amit egy mai dramaturg erről a darabról mondani tudhatna. Amikor elolvastam ezt a kritikát, hirtelen felmerült bennem az az ötlet, hogy vajjon nem lehetne-e azokat a kifogásokat, amelyeket Vörösmarty Mihály oly hihetetlen irodalmi és színpadi érzékkel megfogalmazott, teljes egészükben ma is figyelembe venni és vajjon nem lehetne-e ezeknek a kifogásoknak

⁴ Tóth Imre (1857–1928) színész, rendező, 1908-tól 1917-ig a Nemzeti Színház igazgatója.

⁵ Hevesi Sándor 1923-tól 1932-ig igazgatója a Nemzeti Színháznak. (– a szerk.)

Barabás Miklós: *Vörösmarty Mihály arcképe*, vízfestmény, 1836 (forrás: mta.hu)

alapján megjavított darabot most is előadni? Természetesen, ezek az úgynevezett változtatások semmit sem érinthetnek magának a remekműnek a lényegéből, azonban mivel Katona József ezt a drámáját 23 éves korában írta, bizonyos, hogy vannak a darabban dolgok, amelyek kezdetlegesek és nem méltók a darabhoz. Az a meggyőződésem, hogy ha Vörösmarty szellemében végrehajtjuk ezeket a változtatásokat, a *Bánk bán* minden nagy irodalmi értéke mellett is a leghatásosabb és a legsikeresebb színdarab lehet.

– Mivel azonban ez az újítás nagy felelősséggel jár, mielőtt a változtatásokat elvégezném, meghívom a budapesti napilapok kritikusaikat a Nemzeti Színházba s javaslataimat élőszóval és írásban eléjük terjesztem, hogy azután kellően megvitatassák s a vita eredményéhez képest döntsek véglegesen is.

– Arról van szó, hogy a jövőben ne csak kegyeletből adjuk elő a *Bánk bánt* az ifjúság számára évente egyszer-kétszer, hanem hogy ebből a drámából is ugyanolyan sikerű darab legyen, mint amilyen *Az ember tragédiája*, vagy mint például az *Aranymember*. Nem akarok belenyugodni abba, ami kilencven éven át történt. Én a *Bánk bán* számára nagy sikert akarok s ezért úgy nézem ezt a drámát, mintha Katona József tegnap nyújtotta volna be hozzám s így csak azért adom elő, mert a lehető legnagyobb sikert várom tőle. Nem akarok elmenni a Nemzeti Színházról addig, amíg Katona Józsefnek nincs nálunk sikere. Mert szent meggyőződésem, hogy ha ezt a darabot teljesen átrendezzük és megfelelő, komoly dramaturgiai változtatásokat eszközölünk rajta, ez a darab lesz az, amely a siker nagysága szempontjából is eseményt fog jelenteni.”

E cikk megjelenése után egy másik napilap, a *Budapesti Hírlap* sorra megszólaltatta irodalmi és kritikai életünk jeleseit, hogy véleményüket kikérje e kérdésben. A *Budapesti Hírlap* ankétját Herczeg Ferenc⁶ nyilatkozata nyitotta meg a lap 1928 október 24-i számában:

– Hallottam Hevesi Sándor ötletéről, mely a *Bánk bán* átdolgozására, mondjuk színpadképesebbé tételére vonatkozik és nagyon érdekesnek találok a gondolatot. A nagy írónak kijáró kegyelet ebben az esetben nincs veszedelemben. Sőt ellenkezően, maga az ötlet meghódolás Katona József génusza előtt. Ha a rendező vagy az író szükségét érzi, hogy egy százszentendős színdarabot új köntösben vigyen a közönség elé, ez annak a jele, hogy halhatatlan élet lüktet a színdarabban.

– Ez nem olyan istenkísértő vállalkozás, mintha valaki át akarná festeni Munkácsyi egyik híres vásznát. A *Bánk bán* esetében az eredeti műremségek sértetlenül megmarad, az átdolgozó egy művészi variánssal lép a nyilvánosság elé. Az esetleges erkölcsi haszon Katona Józsefé, mert az experimentum sikere új koszorúkkal fonja körül a nevet, a rizikó azonban Hevesi Sándoré, mert ha nem sikerül a próbálkozása, annak nem Katona, hanem ő adja meg az árát.

Herczeg Ferenc (1863–1954)

⁶ Herczeg Ferenc (született: Franz Herzog, 1863–1954) A Horthy-korszak legnépszerűbb írója, az Új Idők c. irodalmi hetilap főszerkesztője.

– A feladat kényes és nehéz, mert aki *Bánk bánt* közelebb akarja hozni a mai közönség értelméhez, annak nemcsak újjá kell jelenetnie a darabot, hanem hozzá kell nyulnia magának a főhősnek, Bánknak jellemrajzához is. Mert bizonyos, hogy ez a mélabús és kiszámíthatatlan tépelődő volt a főakadálya annak, hogy a szomorújáték elérje a népszerűségnek azt a fokát, amelyre egyéb költői jelességei predesztinálják.

– Azt olvastam, hogy Hevesi Sándor a fővárosi kritikusokat ankétára akarja hívni a Bánk bán-ügyben. Ez az ankét legfeljebb csak arra lehet jó, hogy némi hátvédet adjon az igazgatónak a kegyeletsértés esetleges vádjá ellen. Azt azonban, hogy meg szabad-e egyáltalában csinálni az experimentumot vagy sem, ma senki fia nem tudja eldönteni. Meg szabad csinálni, ha sikerül, – nem szabad megcsinálni, ha nem sikerül. Szóval: a felelősség Hevesi Sándoré.

– A mai magyar írók közül mindenestre ő a leghivatottabb arra, hogy a kezébe vegye a *Bánk bán*-kérdést. Azt ajánlanám, ne is kérjen tanácsot senkitől, hanem vágjon neki a munkának; a kritikusok véleményét pedig kérdezze meg majd a főpróba után.

A második hozzászóló a kérdéshez Császár Elemér⁷ volt, aki a *Budapesti Hírlap* munkatársának a következőket mondta:

– A költőhöz, érzésem szerint, hozzáadni nem szabad, amint hogy elvenni sem lehet belőle. Ez egészen világos. A rendezők és dramaturgok bizonyos változtatásokat minden darabon tehetnek és tesznek is, de átdolgozni sem az egész darabot, sem egyes alakot nem lehet annak veszedelme nélkül, hogy a darab lényege megváltozzék.

– Ha Hevesi úgy érzi, hogy a *Bánk bán*ból lehet nagyobb hatású darabot csinálni s ehhez elegendő erőt érez, tegye meg, de ne elégedjék meg a napilapok kritikusainak véleményével, hanem jelentesse meg ezt a Hevesi–Katona *Bánk bánt* könyvalakban, hogy minden komoly tudósnak alkalmá legyen az alkotást alaposan megbírálni és felette ítéletet mondani.

– E nélkül, úgy gondolom, nem szabad a megjavított *Bánk bánt* színpadra vinni, még abban az esetben sem, ha Hevesinek tervezett munkája a legnagyobb mértékben sikerülne.

Az *Irodalomtörténet*ben megjelent vitaismertetés írójának értesülése szerint Császár Elemér még két lényeges dolgot is mondott, amit azonban a lap tudósítója nem figyelt meg eléggé. 1. Mi nem a *Bánk bán*-mondát akarjuk a színpadon látni valamilyen feldolgozásban, hanem a Katona *Bánk bán*ját. 2. Ha egyszer a Nemzeti Színház igazgatója átdolgozza a *Bánk bánt*, akkor belátható ideig nem látja a közönség Katona művét, hanem az átformált művet.

Császár Elemér nyilatkozatának megjelenése napján interpellált ez ügyben a képviselőházban Jánossy Gábor⁸ országgyűlési képviselő. Jánossy Gábor többek között a következőket mondta:

– Nem tételezem föl a magyar Nemzeti Színháznak, a magyar színművészeti irodalom és közszellem klasszikus letéteményesének és hajlékának jelenlegi kiváló, jeles, tudós igazgatójáról, hogy Katona József remekéhez avatatlan kézzel hozzányúljon. (Úgy van! Úgy van!) Egy betűt ahhoz hozzátenni, egy szót abból elvenni nem lehet és nem szabad, mert Katona József megmozdulna a kecskeméti temetőben levő sírjában. Én megértem azt, ha a Nemzeti Színház igazgatója jószándékkal eltelve azt óhajtja, hogy nem tudom, talán sorozatos előadásokban alkalmazza színre, talán a mostani pszichének, a mai dekadens, beteg, majdnem azt mondhatnám, ennek a rothadt erkölcsű korszaknak, hogy ennek ízlése szerint fogja ezt a remekművet beállítani a Nemzeti Színház színpadára, hogy óriási, mondjuk kasszasikerek, meg nem tudom, micsoda irodalmi szenzációk következzenek ebből. In-

⁷ Császár Elemér (1874–1940) irodalomtörténész, egyetemi tanár.

⁸ Jánossy Gábor (1870–1945) kormánypárti országgyűlési képviselő

kább maradjon Katona József remeke továbbra is előadatlanul, legyen az csak a csendes magyar, szomorú hajlékok lakosainak, a magyar intellektuelleknek imádságos könyve, inkább magukban olvasgassák, magukban búsongjanak, lelkesedjenek és épüljenek annak örökértékű tanításain, de a nemzet első színpadára ezt megváltoztatott alakban hozni, azt hiszem, merénylet volna a magyar nemzet élő lelkiismerete ellen. (Úgy van! Úgy van!) A jószándékot nem vitatom el a Nemzeti Színház igazgatójától, de lehetetlennek tartom, hogy ezt a merényletet megvalósítsa. (Helyeslés.)

A felszólalást követő napon, 1928. október 27-én jelent meg Négyesy László⁹ következő nyilatkozata:

– Nem csodálkozom az ötleten. Egy nagybecsvágyú és tudású színigazgató és igen talentumos, nagy gyakorlatú rendező, maga is számottevő színpadi szerző, miután annyi író műveit színre igazgatta, átgúrta és átgúratta, híres regényeket hatásos színdarabokká dolgozott át: végre könnyen azt hiheti, hogy minden élő és holt szerző műve csak anyag a színigazgató vagy a rendező kezében, mely anyagot ő a hatás érdekében belátás szerint gyúrhat, szabadalhat, alakíthat. A mai művészet elmélet a rendező munkáját alkotó művészi munkának ismeri el, sőt némelyeit többre értékeli a legkiválóbb színészekénél, még a költőénél is, mert hiszen azt a nagy összesített művészetet, a színpadon folyó életet ezek adalékaiból az ő fantáziája, leleménye, ügyessége teremti meg. A rendezés művészete ma egyes központokban lázas elméleti, gyakorlati, kísérleti tanulmányozás tárgya. A rendező-munka értéke megnőtt, a rendezők mindinkább hatalmat éreznek írókkal és színészekkel szemben. Nem csoda – mondom – ha egy különben is kiváló rendező arra a gondolatra merészkedik, hogy ő a legjobb magyar tragédiát megjavítja.

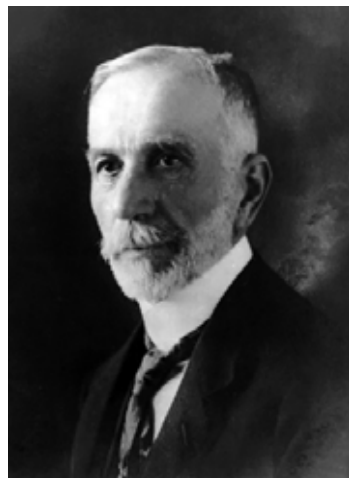
– Ilyen vállalkozás azonban tilos. Sok érzésbe beleütközik, igazi sikert pedig nem ígér.

A *Bánk bán*on szabad mindazt a változtatást megtenni, amire technikai szempontból szükség van; szabad belőle – a lélektani szerkezet kára nélkül – törölni, némely jeleneteket átcsoportosítani. De hogy valaki, akár az igazgató, akár más költő, ha még oly javító szándékkal is, a mű megalkotásába beleavatkozzék, az megengedhetetlen.

– Hevesi Sándor *Bánk* jellemét akarja erősebbé tenni. Ez már nem a szokásos dramaturgiai változtatás, hanem az alkotó munkába való beavatkozás.

– Katona József nem kérte fel Hevesi Sándort, hogy művébe beledolgozzon. Igaz, ezt nem is tehetné. Csak Hevesi Sándor tisztelheti meg a majdnem száz éve meghalt költőt azáltal, hogy szerzőtársul ajánlkozik. Azonban ez a szolgálat is, bármily jóakaró, mégis egyoldalú, mert ehhez viszont nem szerezhető meg a költő hozzájárulása. Már pedig ez mégis csak szükséges volna. A szellemi tulajdonjog megmaradt, ha az anyagi tulajdonjog elévült is. Az a mű Katona Józsefé. Az volt életében, az marad holta után is mindenkorra. Ahogy megírta, úgy hagyta ránk és úgy fogadta el szent letétképen és tartja tiszteletben egy század óta a magyar közönség, az irodalom és művészet. Nekünk van egy Katona-féle *Bánk bánunk*, nem lehet holnaptól fogva egy Katona–Hevesi-féle *Bánk bánunk*.

– Vannak a *Bánk bán*nak hiányai, ki tagadná? De most már hagyjuk a művet úgy, amint van. Ne tegyük se jobbá, se rosszabbá. Ha jószándékkal is nyúlunk hozzá, a kegyeletből kegyeletsértés lehet. Sokan akár szentségtörésnek is mondhatják.

Négyesy László
(1861–1933)

⁹ Négyesy László (1861–1933) irodalomtörténész, esztéta, stilszta

Melinda, Csók István
illusztrációja az 1899-es
díszkiadásban
(forrás: kutszelistilus.hu)

– Igaz, hogy a *Bánk bán* ma közvagyon, az egész nemzet szellemi tulajdonába ment át, a nemzet szelleme tovább is dolgozhat rajta, alakíthatja, tőkéltesítheti, mint ahogy a népdalok is folyton módosulnak a közszájon és úgy élnek. De más egy kis dal és más egy ilyen bonyolult nagy egyéni alkotás viszonya a kollektív lélekhez.

– Ha ma az egyik igazgató átalakítja a *Bánk* jellemét, holnap egy másiknak eszébe jut átalakítani a Gertrudisét, egy harmadiknak a Melindáét. Hol lesz itt megállás? Nem közvagyon lesz a *Bánk bán*, hanem közpréda.

– A legfőbb baj pedig az, hogy a beavatkozástól esztétikai sikert nem várhatunk. Legfeljebb a külső színpadi hatás fokozását, de igazi belső művészeti értéket nem.

– Hogy egy olyan szerves műalkotásba, aminő a *Bánk bán*, más valaki sikerrel belenyulhasson, annak legalább akkora drámaköltőnek kellene lenni, mint Katona József volt, legalább annyira megélni még egyszer az egész mű fogadását, beletenni *Bánk* alakjának nemes ércét még egyszer egy olyan hőfokú kohóba, aminő a Katona ihlete volt, abban megolvasztani s azután edzeni keményebbé. Hol veszi a Nemzeti Színház

jeles igazgatója ezt a költőt? Ezt a keményebbre edzést hideg úton nem lehet megcsinálni. Kritikusok értekezleti eszmecseréjéből fakadó ihlet kevés lesz ide. Maga Vörösmarty sem gondolt arra – mert Hevesi úr ő reá hivatkozik az erélytelenség kérdésében – hogy a címszerep átdolgozását javasolja, csak azt ajánlja, hogy a játék vigyen a főalakba több erélyt.

– Hevesi úr a közlemény szerint csak a nádor jellemét akarja megkeményíteni, a darab lényegét nem érné változtatás. Tehát valami olyan műveletről volna szó, ahogy a Lánchidat megmerevítették. De lehet-e *Bánk* jellemét megváltoztatni a darab sérelme nélkül? Hiszen a *Bánk* jellemére van felépítve az egész dráma. Ha *Bánk* nem az, aki; ha erélyt folyton nem mérsékli a törvényesség tisztelete és a megbizonyosodás szükségének érzése; ha *Bánk* hamarabb szabad folyást enged az erélynek és hamarabb közbeccsap: akkor Ottót és az idegen élődsi népséget az elégtelenség támogatásával menten kisöpri a királyi udvarból, Melinda megmentve, és nincs – dráma. De *Bánk* roppant erélyt fordít saját roppant erélyének gátak közé szorítására; mindig meg akarja tartani a törvényességet, mint Gloster lord protektor a Shakespeare VI. *Henrikjében*; folyton keresi a bizonyosságot, – és végre is úgy jár, mint Hamlet: amikor tesz, akkorra szenvedélyében maga is vakon cselekszik, akkorra elkésett mindentől, senkit és semmit meg nem ment, se feleségét, se a nemzeti pártot, ellenben mindent elveszít, családi boldogságát, nejét, rokonait, barátait, az igaz ügyet, még a törén pirosló vér elégtétele sem marad meg neki. Ez a cselekmény csak abból a jellemből folyhat szervesen, amelyet Katona alkotott. Ha pedig megmarad a cselekmény, akkor *Bánk* legfeljebb jobban pattoghat, de még kirívóbb lesz, hogy erélyével csak tüntet.

– A Nemzeti Színháznak sem lehet hivatása, hogy nem is kétes sikerű próbálkozásoknak kísérleti helye legyen. Bizonytal meg fogja ezt érezni legjobban a kitűnő igazgató.

– Az irodalomnak és művészetnek ez ügyben mindenestre vétőt kell mondania.

Négyesy Lászlónak ez az értékes és alapos hozzászólása, mely megvilágította a kérdés lényegét és levonta a végső konzekvenciákat, újabb nyilatkozattételre bírta Hevesi Sándort. A *Budapesti Hírlap* október 28-i számában jelenik meg a főszerkesztőhöz intézett levele és ugyanebben a számban közölték még Szász Károly alábbi nyilatkozatát, mely első sorban Hevesinek Vörösmartyra támaszkodó érveléseit és a magának a nagy költőnek az

Athenaeumban megjelent, sokat emlegetett bírálatát veszi bonckés alá. Szász Károly nyilatkozata a következőket mondja:

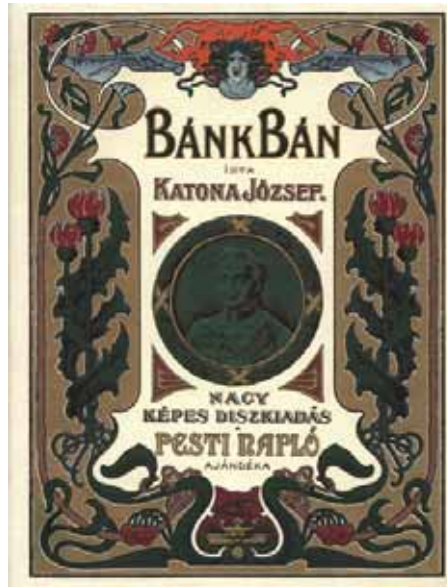
– Őszintén szólva, nem tudom, miért nincs megelégedve Hevesi a *Bánk bán* színpadi sikereivel? A Nemzeti Színház, sajnos, sokszor néha hosszú éveken át teljességgel elhanyagolta, nem is adta a legkitűnőbb magyar történeti szomorú-játékot. A közönség azonban, az én tapasztalatom szerint – pedig láttam *Bánk bánt* vagy húszszor – mindig zajos, sokszor tüntető tetszéssel fogadta úgy a darabot, mint az előadást.

– Vörösmarty azt a kritikát, amire Hevesi utal, 1839 tavaszán írta az *Athenaeumba*, mikor a pesti magyar színpadon először került színre *Bánk*, Egressy Gábor jutalmára. Legkevésbé sikerült – mondja Vörösmarty – *Bánk* karaktere, kiből nem látjuk ama szilárdságot, mely az általa elkövetett merész s nagy felelősségű tettehez kívántatik. Ez az egyik kifogás, a továbbiak: Csupán a IV. felvonást kívánnók kiigazítottatni, mely hosszú és fárasztó, s kihagyni azt, amidőn *Bánk bán* együtt találja Melindával Ottót...

– Egyáltalában nem első eset, hogy egy későbbi korban minden tekintetben nagyszerűnek elismert irodalmi művet a kortársak nem értenek meg jól és nem méltányolnak eléggé. Hiszen ha annak a bírálóbizottságnak ítéletére akarna valaki ma támaszkodni, amely elé került volna annak idején *Bánk bán*, mint pályamű, – akkor ugyan soha sem kerülne műsorra ez a hatalmas tragédia, mert hiszen a pályázat eredményének megállapításánál *Bánk bán* még csak szóba sem jött. Igaz, hogy Vörösmarty sokkal jobb judiciumú kritikus volt, mint Döbrentei, aki – Gyulai szavai szerint – irányt adott a bizottságban a bírálóknak, de Vörösmarty sem merült bele igazán *Bánk bán* tanulmányozásába, s távolról sem volt az a boncoló kritikai elme, mint Gyulai, ki később egész könyvet írt Katonáról és művéről, s ki pontról-pontra bebizonyította Vörösmarty kifogásainak tarthatatlanságát.

– Vörösmarty oly dolgokat mond hibáknak – írja Gyulai – amelyek részint a tragikai alap szükséges következményei, részint a helyzet- és jellemből folyó mozzanatok. *Bánk* tragikuma – fejtegeti tovább a nagy kritikus, – hogy „önbíráskodva nemcsak a társadalmi rend ellen támadt fel, hanem önmagának erkölcsi létalapja ellen is... S vajjon így fölfogva e tragédiát, nem enyészik-e el Vörösmarty vádja, hogy *Bánkban* nincs meg a szilárdság, mely az általa elkövetett merész és nagy felelősségű tettehez kívántatik?... Minő szilárdságot követel Vörösmarty... Ha *Bánk* szilárdan ragaszkodik elveihez, melyek jelleme alapjául szolgálnak, nem ölheti meg a királynét... Vörösmarty szintoly jogosan hibáztatná Macbethet is, ki nagyravágyó, mégis oly vontatva és leginkább neje unszolására öli meg a királyt...”

– Vörösmarty hibának minősíti azt is, hogy *Bánk* – együtt találván Ottót és Melindát – nem rohan a gaz csábítóra. Ám Gyulai részletesen és meggyőzően kifejti, hogy alapos kül-

A Pesti Napló *Bánk bán* díszkiadásának borítója (forrás: bacstudastar.hu)

Gyulai Pál (1826–1908)

ső és belső okok igazolják e jelenetet. De Gyulain kívül még valakit idézhetek, aki szintén igen behatóan foglalkozott *Bánk bán*nal és sok tekintetben nagyon kitűnően magyarázza a darabot – s ez maga Hevesi Sándor, aki a szóbanforgó jelenetre, mint a „tragédia legtöbbet vitatott” és Vörösmarty által is kifogásolt helyére igen bölcsen azt jegyzi meg magyarázatos *Bánk bán*-kiadásában, hogy Bánk viselkedése szükségszerűen folyik a hős jelleméből és a helyzetből, amelybe került... S ide vonatkozó igen szép fejtegetései során ki is jelenti, hogy „az volna lélektani hiba, ha Bánk megrohanná Ottót...”

– Ami pedig a IV. felvonásnak Vörösmartytól kívánt megkurtítását illeti, hadd emlékeztessenek minden színházlátogatót arra, hogy ezt a felvonást állandóan lélekzet-visszafojtva hallgatja a közönség, s a függöny összecsapódása után elemi erővel tör ki a tetszés s zúg a taps lankadatlanul, sokszor a következő felvonás kezdetéig. E tekintetben nincs hát szükség dramaturgiai változtatásra, a siker érdekében.

– Íme a Vörösmarty kifogásai, a későbbi, alaposabb, elmélyedőbb bírálatok világitása és a tapasztalatok bizonyosságai mellett! Ezekre a kritika és a publikum által már igazán megdöntött észrevételekre támaszkodva kívánná most Hevesi a *Bánk bán*t „megjavítani”. Elhíhető, hogy a buzgó igazgatót dramaturgiai nemes becsvágya sarkalja ezúttal is – de semmiképpen sem lenne helyes ennek a tervnek valóra váltása. Igenis lehet *Bánk bán* rendezésén módosításokat eszközölni, de azok a változtatások, amiket Hevesi a Vörösmarty nem helytálló kritikája alapján tervez, már meghaladnák a rendező hatáskörét és jogait, amelyek végre is nem korlátlanok a szerzővel és művével szemben. Csakugyan szükségesek lennének némi változtatások a jelenlegi rendezésen, de leginkább olyanok, amiket a szöveg egyenesen megkíván s melyek az író utasításainak megfelelnek, mert ezek közül bizony néhányat a színház ma figyelmen kívül hagy.

– *Bánk bán* dramaturgiai átdolgozására azonban semmi szükség, sőt nem is lenne szabad megtenni.

Hevesi Sándornak a *Budapesti Hírlap* főszerkesztőjéhez intézett levele a következőképpen hangzik:

Mélyen tisztelt Főszerkesztő Úr,

végtelenül hálás vagyok, hogy a *Budapesti Hírlap* *Bánk bán* új színpadra vitelének kérdésében megszólaltatja az ország legnagyobb tekintélyeit, hiszen lehet-e nagyobb örömünk s elégtételünk, mint látni azt, hogy egy tisztán irodalmi és művészeti kérdés ennyire megmozgatja nálunk a szívet és elméket. Ámde Négyesy László egyetemi tanár úrnak mai hozzászólásából (amelynek minden pontjával egyetértek), azt kell látnom, hogy nyilatkozatomat, szándékomat. tervemet a megjelent újságcikknek révén a lehető legalaposabban félremagyarázták.

Hol venném én azt a bátorságot, hogy Katona József művét átírom, átdolgozzam, vagy akár egy sort is beleírjak? Hogy juthatna eszembe oly örültség, hogy *Bánk bán* jellemét megváltoztassam vagy átformáljam! Hogy gondolhattam volna még csak álomban is arra, hogy Katonának kéretlen szerzőtársa legyek?

Engedje meg tehát mélyen tisztelt főszerkesztő úr, hogy néhány rövid pontban megállapítsam, miről is van szó, – nehogy a további vita még ferdebb mellékutakra terelődjék.

1. Én *Bánk bán*t újból színre akarom alkalmazni az eddigi nyolcvan esztendő színpadi tapasztalatai alapján.

2. *Bánk bán*t eddig is jelentékeny kihagyásokkal adta a Nemzeti Színház. Meggyőződésem az, hogy e kihagyások nem mindenben megfelelőek, néhol értelem- zavarók. Színpadi nyelven szólva tehát a *Bánk bán*t a mai színpad szempontjából újból meg akarom húzni.

3. A mű világossága és érthetősége, s ezzel kapcsolatban színpadi hatása bizonyos jeleknek átcsoportosítását kívánja meg – s ezeket óhajtanám elvégezni.

4. Katona József szövege semminő átírást nem szenvedne és semmiféle beleírás nem történnék.

5. Bánk bán jelleme nem változnék, ám kihagyások révén eltűnnének mindazok a zavaró momentumok, melyeket először Vörösmarty Mihály állapított meg s melyek a mű színpadi hatását azóta is hátrányosan gyöngítik.

6. Klasszikus műveknek illetően színrealkalmazása minden nagy állami színházban évszázados tradíció. Fausttal, Wallensteinnel, Tell Vilmossal, Comeille Cinnájával hasonló változtatások történtek – amelyek e művek népszerűsítését csak emelték, az irántuk való érdeklődést fokozták és bár – ami természetes – sokféle kritikában részesültek, mindenütt az a felfogás alakult ki, hogy a klasszikus művek ilyen irányban való népszerűsítése nem-hogy kegyeletsértés volna, de csakis ez az igazi kegyelet, mert dicsérni Katonát lehet kegyeletes dolog, de ennél sokkal kegyeletesebb: megnézni és meghallgatni őt a színházban, – s ebben az igazi kegyeletben igenis nagy a fogyatéék.

7. Hogy a kísérlet előtt a magyar kritika egyeteme elé bocsátottam a kérdést, ez legjobban bizonyítja, hogy mennyire tisztelem Katona művét s milyen kényesnek tartom még olynemű színrealkalmazását is, amelyet a klasszikusokkal szemben mindenütt Európában nemcsak természetesnek, de kötelességszerűnek tartanak.

8. Az egész kérdés abból a mélységes, évtizedeken át le nem küzdött szomorúságból fakadt, hogy *Bánk bánnak* nincs meg a színpadi sikere, amelyet megérdemel. Nem kell ezt a sikert minden magyar embernek őszintén óhajtania?

Budapest, 1928 október 26.

Kiváló tisztelettel Hevesi Sándor,
a Nemzeti Színház igazgatója

(...) Két esztendővel a vita elviharzása után, amikor aktuális lett az új rendezés bemutatója, Hevesi Sándor *Bánk bán problémák*¹⁰ című tanulmányban igyekezett előre indokolni a centenárius előadás dramaturgiai változtatásait. Ez a *Nyugatban* megjelent cikke abból indul ki, hogy Shakespeare 29 éves volt, amikor megírta a *III. Richardot*, Schiller 27, amikor megírta *Don Carlost* és Katona József 23, amikor elkészült *Bánk bánnal*. Hevesi bizonyos rokonsági kapcsolatokat vél felfedezni e három mű között, amely rokonvonások az írók fiatal korával magyarázhatók. Shakespeare és Schiller említett darabját lényeges változtatásokkal, húzásokkal adják a színpadon. Amikor Reinhardt egy hat óra hosszát tartó *Don Carlos*-előadással kedveskedett a berlini közönségének, Alfred Kerr tiltakozott az ellen, hogy visszahúzzák a kihagyott részeket, amelyek üresek, bosszantók és kilátástalanok. E három fiatalkori drámában állandóan keveredik a zsenialitás a kezdetlegességgel, ami érthető is, hiszen sem 23, sem 29 éves korban nem lehet tökéletes drámát írni. Az angol és német színpad mind a *III. Richard*, mind a *Don Carlos* esetében fokozatosan ugyan, de megoldotta a színpadi beállítás kérdését, – „amely persze sohasem végleges megoldás, úgyszólván minden generációra nézve újból felvetődik és koronként a maga revízióját is megkívánja”. A rendezés akkor válik művészetté, ha eleven kapcsolatot tud teremteni a régi mű és az új közönség között. A *Bánk bán* színpadi pályafutásának bizonyos eredménytelenségei azzal magyarázhatók, hogy száz év alatt alig változott a dráma színpadi berendezése. Hevesi szerint Egressy Gábor igen sok epikai részletet hagyott ki s eltávolította főképp azokat a jeleneteket, amelyeket a fiatal Katona József a korabeli rém- és lovagdrámák hatása alatt szőtt a művébe. „A baj ott kezdődött, hogy a Nemzeti Színház ezt a munkát nem folytatta, hanem igen csekély eltérésekkel mindvégig kitarított Egressy munkája mellett, akkor is, amikor más közönség, más divat, más

¹⁰ *Bánk bán-problémák* (Katona József centenáriumához). *Nyugat*, 1930. – XXIII. évf. I. köt. 567–570.

Arany János, Borsos József fotója
1862 körül (forrás: kepkonyvtar.hu)

Hevesi Sándor (1873–1939) a *Bánk bán*
rendezésének évében, 1930-ban
(forrás: stefan2001.blogspot.hu)

felfogás, más megértés jött a régi helyébe”. Hivatkozik Vörösmarty nevezetes kritikájára, hogy a hallgatódzás és a meztelen karddal való kijövés megoldhatatlan a színpadon. Kifogásolja, hogy a rendezők nem vették figyelembe Arany becses megjegyzéseit és nem húzták ki mindazt, amit Arany joggal kifogásolt. Szerinte elhagyták Petur negyedik felvonást záró betörését a királyi palotába, amely nélkül pedig érthetlenné és indokolatlanná lesz az egész ötödik felvonás. A tradíciót a Nemzeti Színház félreértette és gépi másolás, nem pedig lelkes *ujjáteremtés* volt a hagyomány. Ennek következtében a színpadi hatás a *Bánk bán* esetében mindenkor alatta maradt az irodalmi várokozásnak. Bánk szerepével Hevesi szerint egyetlen egy művész sem tudott igazán megküzdeni és rendszerint úgy kárpotolták magukat az elmaradt hatásért, hogy eljátszották Peturt is.

Felveti a kérdést Hevesi, hogy ha a színpad e művel szemben megtette volna azt, amit az angolok és németek megtettek a *III. Richard*dal és *Don Carlos*sal: a hatás nem volna-e intenzívebb, tartósabb, alaposabb és egyértelműbb? Mindhárom fiatal dráma közös alaphibája az *ökonómia* hiánya. A fiatal drámaíró annyira tele van témájával, hogy mindent el akar mondani róla. „Ettől a csorduló bőségtől van minden ismétlés, minden fölösleg, minden fárasztó és unalmas részlet, minden körülményesség, minden megállás és tempólassítás, amikor sietni kell, sőt talán rohanni.” Katona teleaggatta Bánk bán alakját hamleti ornamentikával. Ez kék plajbászt kíván. Azt mondja, hogy ismerve Katona dramaturgiai tudását és világos, határozott elveit, a második vagy a harmadik színpadi próbán ő maga is rájött volna ezeknek a változtatásoknak a szükségességére. Katonától a cenzura elvette a színpadot és így nem végezhetette el ő maga a végső dramaturgiai simításokat.

A Nemzeti Színház új *Bánk bánja* kísérlet akar lenni: bele akarja vinni a *mai* színházi közönség eleven tudatába a drámát. Ez a kísérlet a hagyomány elejtett fonálát veszi fel. Hevesi utólag szenzációhajhászásnak bélyegzi azt a hírlapi cikket, amely szerint ő átdolgozza, vagy éppen átírja Katona munkáját és amely cikk az ország összes törvényhatóságait arra indította, hogy feliratokban tiltakozzanak a kegyeletsértés ellen. „Azóta a félreértések eloszlottak s ma már remélhetőleg a törvényhatóságok is tudják, hogy *Bánk bán* esetében nincs szó egyébről, mint azokról az elkerülhetetlenül szükséges húzásokról és színpadi változtatásokról, amelyek nélkül a legnagyobb remekművek sem mehetnek át a következő generációra – igazi sikerrel.” Egressy korában a német szavalóiskola uralkodott színpadjainkon és a közönség szerette a hosszú tirádákat. Ma azonban nem retorikát, hanem drámaiságot keresünk és azt kívánjuk a színésztől, hogy kevés szóval sokat mondjon.

Ismételten hangsúlyozza, hogy az új *Bánk bán* Katona betűjéhez is ragaszkodik s húzásokon vagy visszahúzásokon kívül semmit sem változtat a szövegen, csupán a retorika helyett az akcióval kíván hazni. „Úgy készül a Nemzeti Színház Katona halálának centenáriuma, mintha ez lenne a nagyszerű magyar dráma bemutatója.”

Hevesi Sándornak a *Nyugatban* megjelent cikkére a legkimerítőbben Rédey Tivadar¹¹ válaszolt, minden pontján megcáfolva Hevesi állításait. A Nemzeti Színház előadása után jelent meg a *Napkelet* VIII. évfolyamának 6. számában, az 556–562. lapokon *Bánk bán új színrealkalmazása* c. tanulmánya, melynek főrésze Hevesi *Nyugat*-beli állításaival való polémia volt. Rédey cikkének ez a része a következőket mondja:

„A 29 éves Shakespeare *III. Richárd*-jában, a 27 éves Schiller *Don Carlos*-ában s a 23 éves Katona *Bánk*-jában, különös rokonsági kapcsolatok erőltetés nélkül nem igen találhatók. Anynyi, hogy mind a három 'fiatalkori dráma': való, de (épen drámai koncentrátság dolgában) alá már azt sem írjuk, hogy a *Bánk bán* 'még inkább' az, mint a másik kettő; s azt még kevésbé, hogy 'fiatalkori'-ságuk arányában szorulnak rá a rendező kék plajbászára. A *III. Richárd* Shakespeare krónikás történeti drámáinak sorozatába tartozik s egyszerűen ezért lazább s epikaiabb szövésszerű a még 'fiatalkoribb' *Romeónál* is; itt a rendező a bonyolult s mai közönségre nézve céltalanul fárasztó krónikai s genealógiai részletek némi sommázásával a drámáiságnak valóban jó szolgálatot tehet. A hat órás időtartamú *Don Carlos* pedig felére megrövidítve sem sok lényegbevágót veszít azokban a részekben, miket, ha – mint Kerr Alfréd nyomán Hevesi teszi – 'üreseknek, bosszantóknak és kilátástalanoknak' nem nevezünk is, terjengőseknek bizvást érezhetünk. A történelmi színművek Shakespeareje helyell-közszel laza, Schiller pedig a nagy bőbeszédűségtől a csekélyebb bőbeszédűségig fejlődik, a valóban drámai szűkszavúsághoz sohasem jut el. Akármelyik szempontból lehet-e a *Bánk bán* – melynek könnyű és zavartalan színpadi hatását legfeljebb drámai páratlan tömörsége és szófukar dikciója hátráltatja – velők egy kalap alá fogni? Hevesi – 'a fiatal drámáiról lélektaná'-nak kelleltenül ideerőszkolt gondolatában elfogódva – majdnem azt feleli rá, hogy: lehet. Az epikaiság s a retorika vádjához most már szemmel láthatólag ragaszkodik. Felhívja, hogy 1839 óta mindmáig kitarítottunk Egressy első nemzetiszínházi beállítása mellett (ez – mellest – csak nagyjában igaz: a közvetlen megfigyelésünkbe eső utolsó harminc évben magunk is elég módosításnak voltunk tanui), s beértük Egressy kék plajbászával, ki máris 'igen sok epikai részletet hagyott ki s eltávolította főképp azokat a jeleneteket, amelyeket a fiatal Katona József a kora-beli rém- és lovagdrámák hatása alatt szőtt a művébe'. Mondanom sem kell, hogy ez túlzás: az Egressy által kihagyott 'igen sok epikai részlet' alig több – egynél, a valóban felesleges *Michal bán*-esetnél, melynek színpadi törlése végérvényesen elfogadható. Az állítólagos rém- és Ritterjeleneteket meg ugyan honnan lehetett volna Egressynek 'eltávolítania'? Hiszen *Bánkot* rendezte s nem *Ziskát*, melyben még Katona csakugyan egyformán bámulta Shakespeareat és – Kotzebuet! De Hevesi már belelovalta magát az epika- és tirádaírásba s nem habozik kimondani: 'a baj ott kezdődött, hogy a Nemzeti Színház ezt a munkát (t. i. az Egressy jótékony »drámaiaiasító« beavatkozását) nem folytatta'. Azt értsem ebből, hogy bőven maradt még Egressy rendezői ceruzája után is henye epikum s bőven – színpalhasogató Ritterromantika is? (...)

Egressy Gábor (1808–1866)
Faustin Herr litográfiáján,
1839-ben (forrás: wikipedia.org)

¹¹ Rédey Tivadar (1885–1953) könyvtáros, színház- és irodalomtörténész

Hol keresgélhetni a *Bánk bán*ban ilyesmik után anélkül, hogy ujjunk elevenbe ne nyúl-
na, nemes szereket ne sértene? Benne lényegileg fölösleget valóban csak a levegőbe be-
szélve emlegethetünk, de tárgyilagosan ki nem mutathatunk. Hevesi azonban 'fiatal drá-
maíró'-teóriájától viteti magát most már efféle meglepő és elképesztő megállapítások felé:
'A fiatal drámaíró (ez esetben tehát Katona) annyira tele van a témájával, hogy mindent el
akar róla mondani, mindent meg akar magyarázni, minden aprólékosságra ki akar terjesz-
kedni' ... stb. (...) Olvassa fel ezt a jellemzést Hevesi bárkinék, Katona nevének kihagyásá-
val, – lesz-e vajjon, ki hősére rá fog ismerni? Amiben Katonát elmarasztalja, mintha inkább
rajta magán esett volna meg: a 'fiatal drámaíró'-ról szóló általánosításait mindenáron ráhúz-
ta Katonára s mikor már a kelleténél többet is mondott, azt hitte, hogy még nem mondott
ki mindent – és tovább írta azt, ami már amúgy is sok volt, tovább az abszurdumig. A *Bánk
bán*nak annyira nem ez a jelleme, hogy az egésznek majdnem az ellenkezője igaz. Fölösleges
ismétlés, meg-megálló körülményesség – akár akcióban, akár szavakban: kit 'fárasztott' vagy
'úntatott' *Bánk* olvasásában vagy előadásán? A feszült figyelmet kívánó cselekmény tömörít-
és, a néha pár siető szóra bízott megvilágosító kommentár nyilván annál többeket. (...)

Ép ezért kíván előadása is (s nemcsak a vezető szerepekben, hanem úgyszólván vala-
mennyiben) az átlagot jóval meghaladó színészi kiválóságot. De Hevesi szerint ma a szí-
nészí résznek is a szöveg erős revíziójával kell segítségére sietni. Egressy korában – úgy-
mond – a német szavaló-énekítő modor uralkodott, a közönség is hosszú tirádákat kívánt.
E retorika helyébe ma a színészetben is a drámaiság lépett s a régi színésszel szemben, ki
sok szóval keveset mondott, a maitól azt kívánjuk, hogy *kevés szóval sokat* mondjon. (...)

De Egressyék énekítő színészi stílusát szabad-e így összezavarni a *Bánk bán* költői stílusá-
val, mely minden, csak nem énekítő? Azért szavalták- és énekelték-e, mert benne csupa sza-
valni s énekelni való 'tirádát' találtak, olyasmit, ami 'sok szóval keveset mond'? S most ezt
a rossz színjátszásra csábító 'sok szót' ki kell belőle irtani, hogy a színész a megmaradt kevés-
sel végre sokat mondhasson? Mindez bizonyára nincs így. Az a színpadi 'énekítés' csakugyan
megvolt és rossz volt, alkalmas arra, hogy benne a *Bánk* rendkívüli plasztikussága, szavai-
nak drámai aktivitása elmosódjék, épen mert jellemétől merőben idegen stílussal közeled-
tek hozzá: tirádát csináltak abból, ami nem az. Való, hogy a mai színjátszás az ily lélektelen
szókultuszon túlhaladt, de a *Bánk* szavainak a *lelkét* kell kultiválni, csak akadjon színész, ki
bennük azt felismeri s a közönséghez való közvetítésével is méltó megbirkózni. Bánk szere-
pén is hasztalan iparkodnánk azzal 'segíteni', hogy lefejtsük róla azt a shakespearei (hamleti
és othelloi) ornamentikát, mellyel – Hevesi szerint – költője 'szükségesnek tartotta teleag-
gatni'. A legnemesebb értelemben Shakespeare-*tanítvány* Katona különben is csak nagyon
módjával élt ezzel az 'ornamentikával', melynek felszínes magukra-kapkodása inkább a te-
hetségtelen Shakespeare-*utánozók* szokása. Bánkjának hamleti vonásai sem ily külső után-
zásból támadtak: annyira az alak jellemének tövén sarjadnak, hogy róla a művészi épség sé-
relme nélkül 'le nem fejthető'. S ép ez a körülmény színészi szerepnek Bánk alakját sem
könnyűvé, sem hálássá nem teszi s mi cseppet sem csodálkozunk rajta, hogy tolmácsolására
tökéletesen megfelelő színészegyéniség époly ritkán akad, mint akár Hamletére. De Hevesi
hajlandó a szerepben látni a hibát, mondván: bezzeg Petur szerepét majd mind teljes siker-
rel játszották el ugyanazok, kik a Hamletével félsikerig is alig bírtak elvergődni. Bizonyít ez
bármit is Bánk alakjának állítólagos 'organikus zavarai' mellett? Inkább az a valószínű, hogy
attól a színésztől, ki Petur szerepébe oly hibátlanul beleillik, mint kard a hüvelyébe: teljes
és hiteles Bánk-tolmácsolást aligha remélhetni; még akkor sem, sőt akkor legkevésbé, ha
Bánk alakjáról ama fölöslegesnek vélt 'shakespearei ornamentikát' lefejtjük. (...)

Ez ornamentika-lehántásra Hevesi szerint nem kisebb tekintély, mint a dráma felfede-
zője s legnagyobb ismerője: maga Arany János mutatta meg az utat. Ez megint nagy túlzás:
Arany az egész műben *egyetlen*, négy sorra terjedő, az adott helyzethez nem vágó kettős ha-

sonlatot ('Mint vándor a hófúvásokban...' stb.) kifogásolt s bélyegzett nagyon is öntudatos bombasztanak. Hevesi ezt a dagályos körmondatot most törölte s jól tette. De Arany finom észrevételét azért még 'útmutatás'-nak megtenni, a helye ornamentika *par force* vadászatára, bizonyára nem szükséges. (A 'bánki sértődés' emlegetésének elhagyására vonatkozó Arany-tanács, mit Hevesi szintén magáévá tett, egészen más lapra tartozik.) (...)

S miért szűnt meg Arany (az ebben vele hajszálig egyetértő Gyulaival együtt) Hevesi előtt tekintélynek lenni az első felvonás sokat vitatott hallgatósági jelenetének kérdésében? Itt Hevesi habozás nélkül Vörösmarty mellé állt, ki a darabról nyert premièrre-benyomása alapján Bánknak a Melinda–Ottó jelenet közben való első visszatérését elhibáztottnak tartotta. Vörösmarty kifogása azt bizonyítja, hogy Bánk megértése behatóbb vizsgálódást kíván, ezt utána Arany s Gyulai ejtette meg, azzal az eredménnyel, hogy mindkettő Katonának adott igazat. De Hevesit – úgy tetszik – nem győzték meg, Bánk alakja körül a legfőbb szervi zavart ő ma is e pontban éri s Reinhardt-tal tart, ki Bánk e 'visszaszedelgését' emlékezetes vígszínházi szcenáriumában már törölte. Hevesi többet is töröl ennél, túlhalad mind Vörösmartyn, mind Reinhardton, mintegy pápább a pápánál: ha azok céltalannak vélték a nagyúr első visszatérését, Hevesi fölöslegesnek tartja a másodikat is, a nagy zárómonológgal együtt. Nála Bánk mitssem hall, akár Melinda és Ottó, akár Gertrudis és öccse párbeszédéből, mikor e jelenetek leperegnek, ő már útban van 'a setétben ólálkodók' felé. (...)

A felvonásvég e radikális lefaragása érzékeny sebet ejt az egész mű szervezetében s épen ott, hol rajta Hevesi orvosolni kívánna. A vélt homály megszüntetéséből támad még csak a valódi homály. Katona elgondolása – elismerjük – eléggé komplikált s a színész részéről is nagy tapintatot követel (érdekes, hogy Gyulai a maga színházi *Bánk*-kritikáiban mindig is e jelenetekben ellenőrizte legéberebben a színész munkáját). Ám a színházértő Hevesi szerint 'a hallgatóság és a meztelen karddal való kijövés megoldhatatlan a színpadon, mert bizonytalanságba meríti a nagyúr egész alakját'. Mindezt színpadilag nyilván igenis meg *kell* oldani, mert Bánk alakja körül a meztelen karddal elmondott monológnak Hevesi-féle elhagyásából eredő zavarnál nagyobb bizonytalanság már nem is támadhat. A monológrol Katonának olyan okos és tudatos nézete volt (kitűnően meg is fogalmazta), mint drámaírodalmunkban kívülről senkinek. Felesleges monológot még a *Hamlet*-ben is lelhetni (Fortinbrasszal való találkozása után), – Katona remekében egyet sem; legkevésbé ezt a hatalmas lélekzetvtételű magánbeszédet, melyben – a rejtekhelyen tudomására esett fordulatok *alapján* – először világosodik meg benne tragikai rendeltetésének végzettszerű kettőssége («Két fátyolt szakasztok el: hazámról és becsületemről!» stb.). Hevesi Bánkja a pártütők közt nem a maga keservét lenyelve áll a »förtelmes asszony« mellé, ki nek förtelmes kétszínűségéről autopsziából voltaképp mitssem tud. S még a királyné megölésekor is csak Melinda s Isidora néhány izgatott állapotban elejtett mondata fedezi tettét, mely így indítékában veszedelmesen a politikai merénylet felé tolódik el. Meggyalázott hitvesi méltósága Katonánál itt fölébekerekedik minden nemzeti sérelemnek – s íme: Hevesi plajbásza amazt az aránytalanná dagadó politikumban csaknem betétrészletté vékonyította. Ha a *Bánk*-épület teherelosztásának finom súlyaránya felől mintegy ellenpróbát kívánnánk, ez új szcenáriumban megkapjuk: a főhős hamleti ornamentikává minősített ingadozásának eliminálásával az egész mű mintegy tengelyferdülést szenved. Hisz Bánk a tragédia végén nem a királyné, hanem Melinda pusztulásán nyögi megsemmisülve: »nem

Max Reinhardt (1873–1943)

Hettyei Aranka, az 1930-as Hevesi-rendezés Gertrudisa a Színházi Élet sztárfotóján (forrás: oszk.hu)

ezt akartam én nem ezt!« – s hogy valóban ehhez a kupolához emelkedhessünk: az első felvonás zárókövének múlhatatlanul a maga helyén kell maradnia.”

Rédey Tivadarral teljesen analog következtetésekre jut Kárpáti Aurél¹², aki pedig a Pesti *Napló* hasábjain egy évvel előbb, a nagy vitavihar bizonyos utórezgéseivel alkalmával a színházi ember szabadsága mellett szállt síkra. A dramaturgiai beavatkozás *eredménye* őt sem elégítette ki. Idevágó fejtegetései a *Nyugat* 1930-as évfolyamának 732–734. lapjain jelentek meg *A Bánk bán új szcenáriuma* című előadás-bírálatában, melyben többek között a következőket mondja:

„Az új rendezés leglényegesebb s talán legkevésbé szerencsés módosítása: Bánk bán hallgatósági jelenetének és felvonásvégző monológjának elhagyása. Bánk most nem tér vissza a rejtekajtón, nem látja Ottót Melinda kezére hajolni, nem hallja felesége visszautasító szavát, sem Gertrudis felháborodás színébe öltöztetett, kerítő tanácsait, amelyeket öccsének ad. »A setétben ólálkodókhoz elmegyek« – mondja és végérvényesen távozik. Mit sem tud Ottó csábításairól, sem a királyné kétszínű játékáról. A gyanút benne

pusztán Melinda neve táplálja, amelyet az összeesküvők jelszavukul választanak. Így hát arra sem kerülhet sor, hogy haragja felforrjon a »förtelmes asszony« ellen, »ki érthetetlenül beszél kétféleképen gondolatjait« s hogy summázza eszközeiben még tisztázatlan, de céljában már felismert feladatát, kijelentvén: »Két fátyolt szakasztok el: *hazámról* és *becsületemről!*« Ez a változtatás két súlyos következménnyel jár. Az egyik az, hogy Bánk lojalitása elveszti drámaiságát, mikor *nem önmaga sérelmét legyűrve lép fel* az összeesküvők ellen, hanem mint teljesen gyanútlan, hűségében meg nem ingott alattvaló. A másik az, hogy bosszúját a királynéval szemben semmi más bizonyosság, csupán Melinda és Isidora pár töredezett, *homályos* szava támasztja alá. Ilyenformán mikor Gertrudis meggyilkolására kerül a sor, tettének igazi indító oka – meggyalázott férji becsülete – háttérbe szorul, *jelentéktelen* né törpül. Sőt már *eleve* rásütődik merényletére az igazságtalanság bélyege, hiszen gyanúja alig több zavaros sejtjelemlnél. Gertrudis megölése így csaknem *politikai* gyilkossággá torzul, ami pedig Bánk bán jellemétől merőben idegen. Itt tehát némi baj van az eredménnyel: amennyit nyert a dramaturg a történet vonalának határozottságában, annyit veszített a főhős karakterének homályba borulásán. A Bánkot ért sérelem szinte *epizóddá* zsugorodik a bőven feltörő nemzeti sérelmek árjában. Igaz viszont, hogy ez a hangsúlyátvetés kedvez az utolsó felvonás tragikai kifejlésének. De kérdés: megéri-e ez a tableau-szerű felvonás az *erősítést*, a megelőző dráma *gyengítése* árán?”

***

Az új rendezés a bemutató – 1930. április 24. – *után* általában sokkal kedvezőbb fogadtatásra talált, mint az *előtt*, csupán a nyilatkozatok és hírek nyomán. A napisajtó kritikái jóindulatúak voltak; folyóiratok alaposabb bírálati említenek föl leginkább hibákat. A díszleteket ifj. Oláh Gusztáv tervezte. (...) *A Bánk bánt* mindmáig ebben a színpadkeretben adják a Nemzeti Színházban.

¹² Kárpáti Aurél (1884–1963) Kossuth-díjas magyar színházi és irodalmi kritikus, író, költő

Irodalom

- A Bánk bán-vita. *Irodalomtörténet*, 1928. XVII. évf. 7–8. sz. 330–341.
- Bodor Aladár: *Bánk bán új előadásban*. Magyarság, 1930. ápr. 25. XI. évf. 93. sz. 10.
- Gáspár Jenő: Katona-centenárium – Hevesi-féle Bánk bánnal. *Uj Nemzedék*, 1930. 94. sz.
- Hevesi Sándor:
    Dráma és színpad. Tanulmányok. Budapest, 1896. 36–50.
    Bánk bán-problémák. (Katona József centenáriumához.) *Nyugat*, 1930. XXIII. évf. I. köt. 567–570.
    Katona József és az új Bánk bán. Magyar Színpad, 1930. 112–113.
    Katona József. Nemzeti Ujság, 1930. XII. évf. 93. sz.
- Horváth Árpád: *Az újjászületett Bánk bán*. Pásztortűz, 1930. 527–528.
- K. (Kállay Miklós): *A Bánk bán díszelőadása*. Nemzeti Ujság, 1930. ápr. 25. XII. évf. 93. sz. 10.
- Kárpáti Aurél: *A Bánk bán új szcenáriumma*. Nyugat, 1930. XXIII. évf. I. köt. 732–734.
- K. A.: *Bánk bán és a – törvényhatóságok*. Pesti Napló, 1929. 10. sz.
- Pogány Béla: *Az új Bánk bán*. Budapesti Hírlap, 1930. ápr. 25. L. évf. 93. sz.
- Pünkösti Andor: *Bánk bán-ügy*. Ujság, 1928. okt. 28.
- Rajna, Franz: *Josef Katona – Feier im Nationaltheater*. Pester Lloyd, 1930. ápr. 25. LXXVII. évf. 93. regg. sz.
- Rass Károly: *Katona József*. Vasárnap, 1930. (Arad.) XIII. évf. 10. sz. 194–195.
- Rédey Tivadar: *Bánk bán új színrealkalmazása*. Napkelet, 1930. jún. 1. VIII. évf. 6. sz. 556–562.
- Sebestyén, Karl: *Die Lebenstragödie des Tragikers*. Pester Lloyd, 1930. ápr. 16. LXXVII. évf. 87. regg. sz.
- Szentimrei Jenő: *A régi Bánk bán és az új*. Erdélyi Helikon, 1930. augusztus. III. évf. 2. kötet, 521–526.

Antal Németh: *Bánk bán (The Viceroy) Revised*

Prior to Sándor Hevesi's Second Adaptation

The present essay by Antal Németh (1903–1968) is to be found in the volume entitled *Bánk bán száz éve a színpadon (A Hundred Years of Bánk Bán on the Stage)*, published in 1933. It first takes into consideration the two paths which characterised the assessment of József Katona's emblematic national drama from the beginning, diametrically contrasting the clubs of enthusiasts and critics. Then the study on the weaknesses of Bánk's character by Sándor Hevesi (1873–1939), the then theatre director of the Nemzeti Színház (National Theatre), written at the age of twenty-three, is evoked beside his 1916 stage direction, and his plan for an adaptation is outlined. After that, comments by the main opinion-formers of the age about the issues concerning the adaptation are taken into account. A subsequent statement by Sándor Hevesi, as well as his article appearing in the journal *Nyugat (West)* before the centennial presentation of Katona's drama are quoted, and the writing is closed by the mostly positive press reviews of the premiere.